

УДК 343.352

DOI 10.37749/2308-9639-2026-3(279)-5

О. В. ДРАГАН,

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5696-6360

С. С. МІРОШНИЧЕНКО,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4215-1603

А. В. ФОРОСТЯНИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8683-488X

СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ НЕОБҐРУНТОВАНOSTІ АКТИВІВ У ПРОВАДЖЕННЯХ ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЙНИМИ ДІЯННЯМИ: СУДОВА ПРАКТИКА

Статтю присвячено аналізу процесу доказування як у кримінальних провадженнях по корупційним кримінальним правопорушенням, так і у справах про визнання активів необґрунтованими, їх стягнення в дохід держави, так званого інституту «цивільної конфіскації». Досліджено правову природу цього інституту, його співвідношення з принципами презумпції невинуватості та захисту права власності, а також розглянуто наявні судові рішення Вищого антикорупційного суду.

Авторами вказуються на відмінності, які існують при доказуванні у справах про корупційні правопорушення у кримінальному судочинстві та у цивільному процесі. Здійснено аналіз застосування стандарту «переваги доказів» та його відповідність практиці Європейського суду з прав людини. Зроблено висновок про квазікримінальний характер відповідного провадження та необхідність, на думку авторів, підвищених процесуальних гарантій особи при проведенні цивільної конфіскації майна.

Ключові слова: необґрунтовані активи, цивільна конфіскація, доказування у кримінальному провадженні, незаконне збагачення, кримінальна відповідальність, презумпція невинуватості, Вищий антикорупційний Суд, Верховний Суд, антикорупційне законодавство, прокурор, САП.

Вступ. З набранням чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого

самоврядування і покарання за набуття таких активів» № 263-IX від 31.10.2019 [1] у нашій державі запроваджено так звану «цивільну конфіскацію» – інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

дохід держави. Метою впровадження даного інституту є забезпечення ефективної протидії незаконному збагаченню посадовців та захист державних інтересів. На думку науковців, зокрема Хавронюка М. І., Дудорова О. О., Михайленка Д. Г. незаконне збагачення є останнім рубежем кримінально караної поведінки публічного службовця.

Метою дослідження є доктринальний аналіз стандарту доказування у справах про визнання активів необґрунтованими, а також аналіз актуальної судової практики Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду.

Методи дослідження. Основу роботи складають діалектичний, системно-структурний, догматичний та порівняльний методи.

Результати дослідження. Нормативно-правову основу інституту цивільної конфіскації становлять Цивільний процесуальний кодекс України, положення Кримінального кодексу України (КК України) щодо незаконного збагачення та корупційних правопорушень, а також антикорупційне законодавство, зокрема Закон України «Про запобігання корупції». Попри формально цивільний характер даного провадження, процедура передбачає оцінку поведінки особи та її майнових операцій, які доволі часто містять ознаки кримінально караного діяння, що зумовлює особливу актуальність питання стандарту доказування у даній категорії справ, які належать до корупційних правопорушень.

Набуття публічним службовцем активів, вартість яких перевищує його законні доходи більш ніж на встановлений законом розмір прожиткових мінімумів для працездатних осіб, вважається закінченим кримінальним правопорушенням [6]. Конституційний Суд України 26 лютого 2019 року рішенням № 1-р/2019 визнав статтю 368-2 Кримінального кодексу України «Незаконне збагачення» неконституційною і наголосив, що вказана норма суперечить основним положенням та принципам: 1) правової визначеності; 2) *in dubio pro geo* (усі сумніви на користь обвинуваченого); 3) захисту від самообвинувачення; 4) покладення тягара доказування на сторону обвинувачення.

Проте, Верховна Рада України не відмовилася від ідеї кримінального переслідування за вчинення такого кримінального правопорушення як незаконне збагачення та 31 жовтня 2019 року прийняла Закон № 263-IX, яким Кримінальний кодекс України було доповнено статтею 368-5, згідно з якою набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більш ніж на 6 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб перевищує її законні доходи, карається позбавленням волі на строк від 5 до 10 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років. У подальшому, 17 червня 2025 року прийнято Закон № 4496-IX, яким зменшено поріг кримінальної караності з 6 500 до 3 000 ПМ. При цьому, Закон не поширює свою дію на діяння, що були вчинені до набрання ним чинності, оскільки його норми погіршують становище особи.

Особливості доказування вчинення особою корупційних правопорушень обумовлені, перш за все, їх специфікою. Доведення обставин у кримінальному провадженні під час судового розгляду має відбуватися за найвищим стандартом «поза розумним сумнівом», коли існує єдина послідовна, безсумнівна версія подій і, за наявності інших версій подій, сумніви мають тлумачитися на користь обвинуваченого [7].

За даними Єдиного державного реєстру судових рішень стороною обвинувачення під час доведення розміру предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України [1], отожднюються поняття законні доходи та оподатковувані доходи.

Основними доказами різниці між вартістю набутих незаконних активів станом на день набуття та розміром законних доходів є наступні: відомості про доходи особи та членів її сім'ї або наближених до неї осіб, що може оформлюватися як протоколом огляду, так і офіційними листами Державної податкової служби України; інформація з декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

інформація з державних реєстрів; інформація щодо руху коштів на рахунках, з якої обчислюються витрати суб'єкта декларування та його близьких осіб; висновок спеціаліста (який не є доказом у кримінальному провадженні) та висновок експерта, який переважно дублює висновок спеціаліста та фактично робиться на його підтвердження. [7].

Аналіз Єдиного реєстру судових рішень засвідчив, що за ст. 368-5 КК України «Незаконне збагачення» наявні лише 2 вироки, які винесено внаслідок укладення угод про визнання винуватості, а не за результатами повного судового розгляду. Отже, наразі майже відсутні кримінальні провадження за ст. 368-5 КК України, в яких вину особи було б доведено поза розумним сумнівом на основі повного і всебічного дослідження доказів у рамках змагальної процедури судового розгляду [8]. Тому відсутнє чітке уявлення щодо того, які докази з точки зору суду будуть вважатись належними, допустимими і достатніми для доведення вини особи у незаконному збагаченні в рамках кримінального процесу [8].

Варто зауважити, що судова практика значно активніше розвивається у сфері цивільної конфіскації, у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави в порядку ст. 290-292 ЦПК України. Ця процедура за своєю сутністю схожа на протидію незаконному збагаченню, проте вона має менші пороги відповідальності – 1 505 250 – 9 084 000 грн. у 2025 році, нижчий стандарт доказування «баланс ймовірностей» замість «поза розумним сумнівом» та реалізується значно швидше за свій кримінально-правовий аналог. Завдяки цьому процедура цивільної конфіскації в Україні демонструє значно більшу результативність: при цьому справи про цивільну конфіскацію слухаються судами не щодо особи, а щодо її майна і не мають наслідком притягнення особи до кримінальної відповідальності. За таких обставин докази необґрунтованості активів, які в межах цивільного процесу сприймаються судом як достатньо переконливі, можуть виявитись недостатніми для визнання особи «поза розумним сумнівом» у кримінальному процесі [8].

Підходи Вищого антикорупційного суду у визначенні ознак набутих незаконних чи необґрунтованих активів є спільними як для цивільних, так і для кримінальних проваджень з огляду на схожість предмета доказування. Разом з тим, незважаючи на спільність підходів у кримінальному та цивільному судочинствах, у кримінальному провадженні обсяг та стандарти доказування є вищими, а тягар доведення вини покладається саме на сторону обвинувачення [7].

Судова практика Вищого антикорупційного суду та Верховного Суду свідчать про те, що для визнання активів необґрунтованими достатньо довести невідповідність між законними доходами особи та вартістю набутого майна. При цьому судами застосовується стандарт «переваги доказів» (balance of probabilities), що відповідає нормам цивільного процесу і враховує особливості антикорупційного контролю та високий суспільний інтерес. При цьому тягар доказування покладається на прокурора, але відповідач має можливість спростувати надані докази, що створює баланс між захистом прав особи та ефективністю протидії корупційним проявам.

З огляду на викладене, прийнято вважати, що інститут цивільної конфіскації поєднуючи цивільно-правовий стандарт доказування із антикорупційною спеціалізацією дозволяє ефективно стягувати необґрунтовані активи та водночас дотримуватися конституційних гарантій особи, зокрема принципів презумпції невинуватості та захисту права власності, якщо воно здобуто законно.

Науковий аналіз та судова практика свідчать, що правильне визначення та застосування стандарту доказування є ключовим для забезпечення законності та справедливості у таких справах. Саме стандарти доказування і є проблемою при правозастосуванні. У класичному розумінні в українському процесуальному праві існують два базові стандарти доказування. Це «поза розумним сумнівом», а в цивільному судочинстві це «перевага доказів» або баланс ймовірностей. Слід зауважити, що

у справах про визнання активів необґрунтованими суди застосовують стандарт, результатом якого є припинення права власності, що по суті є кримінальною санкцією заходу державного примусу. Доктринально вказане породжує питання: чи є допустимим застосування зниженого стандарту доказування у провадженні, яке фактично має квазікаральний характер. Згідно з правовою позицією Верховного Суду, у справах про визнання активів необґрунтованими застосовується стандарт доказування притаманний цивільному процесу – «перевага доказів» (*balance of probabilities*). Суди виходять із того, що провадження не є кримінальним і не передбачає призначення кримінального покарання, а отже, не вимагає доведення «поза розумним сумнівом».

Водночас Верховний Суд наголошує, що доказування має бути достатнім для формування переконання суду щодо невідповідності активів законним доходам особи. Верховний

Суд вказує, що після доведення прокурором наявності дисбалансу між доходами і майном на відповідача покладається процесуальний обов'язок спростування. Такий підхід фактично формує презумпцію необґрунтованості отриманих особою активів. Це викликає дискусію щодо відповідності загальним принципам права такої моделі принципу презумпції невинуватості. Практика Вищого антикорупційного суду демонструє, що насамперед, судом проводиться оцінка співвідношення задекларованих доходів та вартості активів. При цьому, процесуальний обов'язок спростування доводів позивача покладається на відповідача. Крім того, наявна презумпція необґрунтованості активів за істотної різниці між доходами та майном.

Усе вищевказане наразі породжує наукову дискусію щодо законності фактичного зміщення тягаря доказування на відповідача. На нашу думку, більш обґрунтованим є підхід, коли інтенсивність втручання держави

№	Суть справи	Короткий зміст рішення	Правовий висновок
1	Необґрунтовані активи голови селищної ради Рівненщини	25 листопада 2025 р. ВАКС задовольнив позов САП і визнав необґрунтованими активи голови селищної ради на майже 5,8 млн грн та стягнув їх у дохід держави.	Встановлено істотну невідповідність між доходами та активами; достатня доказова база для стягнення.
2	Активи родини колишнього керівника Одеської податкової	24 листопада 2025 р. ВАКС визнав необґрунтованими активи на понад 5,3 млн грн , які належали родині екскерівника податкової служби.	Суд визнав достатнім баланс доказів для стягнення за матеріалами ДБР та НАЗК.
3	Активи митників та їхнього сина	23 червня 2025 р. ВАКС вирішив стягнути активи понад 8,5 млн грн у дохід держави, що належали подружжю митників і їхньому сину.	Суд підтвердив, що непрямі ознаки набуття майна та фінансові дані достатні для конфіскації активів.
4	Необґрунтовані активи міграційної служби	28 лютого 2025 р. ВАКС задовольнив позов САП і визнав необґрунтованими активи начальника управління міграційної служби на 5 млн грн ; активи стягнуто до бюджету.	Суд застосував стандарт <i>balance of probabilities</i> , встановивши дисбаланс доходів і майна.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

у право власності особи буде мати гарантії додержання законності при проведенні процедури доказування, навіть якщо формально така процедура є цивільною. Отже, інститут «цивільної конфіскації» потребує додаткових процесуальних гарантії для недопущення його використання проти політичних опонентів, тощо.

Судова практика ВАКС за 2025 рік свідчить про застосування судом цивільного стандарту доказування (balance of probabilities) у справах про цивільну конфіскацію, за якого першочерговий тягар доказування покладається на державу в особі прокурора. При цьому суд широко використовує непрямі докази, дані фінансового аналізу та експертиз, які інтегруються в систему доказування і дозволяють встановити дисбаланс між доходами та активами. Такий підхід відповідає загальним цілям антикорупційної політики та знижує ризик необґрунтованого обмеження прав відповідачів, зокрема презумпції невинуватості та права на власність.

Висновки. ВАКС України у всіх вищевказаних справах про цивільну конфіскацію застосовував стандарт «переваги доказів» (balance of probabilities), характерний для цивільного процесу, а не кримінального «поза розумним сумнівом». Це означає, що

прокурор має довести існування істотної невідповідності між законними доходами особи (чи родини) та набутими активами. Тягар доказування на початковому етапі покладається на прокурора, оскільки саме він має подати до суду обґрунтовані докази, як то експертизи, дані НАЗК, фінансовий аналіз тощо, які дозволяють встановити дисбаланс.

Після формування первинної доказової бази суд може перейти до непрямих доказів та логічної оцінки, що також характерно для цивільного стандарту, але із застосуванням спеціальних антикорупційних критеріїв, таких як оцінка джерел коштів, пасивів, регулярності надходжень тощо. Водночас тягар доказування не перерозподіляється на рівень кримінального стандарту. Проте підвищена увага до доказів та їх комплексної оцінки створюють ситуацію, яка є проміжною між цивільним і кримінальним стандартом: прокурор має надати обґрунтування дисбалансу, а відповідач має можливість їх спростувати фактами та документами. Враховуючи позицію Конституційного Суду України щодо неприпустимості покладання на особу обов'язку доводити свою невинуватість, вважаємо, що українська модель цивільної конфіскації має розвиватися у напрямі посилення процесуальних гарантії громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 26.02.2026).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів: Закон України № 263-IX від 31.10.2019. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text.
3. Практика Верховного Суду у справах про визнання активів необґрунтованими (2023-2025 рр.) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: .reyestr.court.gov.ua/.
4. Рішення ЄСПЛ у справі «Gogitidze and Others v. Georgia», 2015; Phillips v. the United Kingdom (2001); Arcuri and Others v. Italy (2001).
5. Вороніжський Я. В. Цивільна конфіскація як інструмент антикорупційної політики. Право України. 2022. № 3. С. 85-93. URL: elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/da55d883-cc3e-4258-aaa2-4976616aa2a0/content.
6. Хутор Т. М. Стандарт доказування у справах про незаконне збагачення. Вісник кримінального судочинства. 2023. № 1-2. С. 41-49. URL: vkslaw.com.ua/index.php/journal/issue/view/1.

7. Д. Жидков. Особливості доказування у справах незаконного збагачення: предмет, межі та стандарти. Юридична газета від 25.02.2026. URL: yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/osoblivosti-dokazuvannya-u-spravah-nezakonnogo-zbagachennya-predmet-mezhi-ta-standarti.htm.

8. А. Пашинський, М. Васильєв. Незаконне збагачення: 6 тенденцій практики, які не можна ігнорувати. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право», випуск № 40 (2025). URL periodicals.karazin.ua/law/article/download/25010/24316/.

REFERENCES

1. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 05.04.2001 No. 2341-III. URL: zakon.rada.gov.ua (date of application: 26.02.2026).
2. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Confiscation of Illegal Assets of Persons Authorized to Perform State or Local Self-Government Functions, and Punishment for the Acquisition of Such Assets: Law of Ukraine No. 263-IX dated 31.10.2019. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text.
3. Practice of the Supreme Court in Cases of Recognition of Assets as Unfounded (2023-2025) Unified State Register of Court Decisions. URL: reyestr.court.gov.ua/.
4. Decision of the ECHR in the case of Gogitidze and Others v. Georgia», 2015; Phillips v. the United Kingdom (2001); Arcuri and Others v. Italy (2001).
5. Voronezhsky Ya. V. Civil confiscation as an instrument of anti-corruption policy. Law of Ukraine. 2022. No. 3. P. 85-93. URL: elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/da55d883-cc3e-4258-aaa2-4976616aa2a0/content.
6. Khutor T. M. Standard of proof in cases of illicit enrichment. Bulletin of criminal procedure. 2023. No. 1-2. P. 41-49. URL vkslaw.com.ua/index.php/journal/issue/view/1.
7. D. Zhidkov. Peculiarities of proof in cases of illicit enrichment: subject, limits and standards. Yurydychna Gazeta dated 25.02.2026. URL: yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/osoblivosti-dokazuvannya-u-spravah-nezakonnogo-zbagachennya-predmet-mezhi-ta-standarti.htm.
8. A. Pashinsky, M. Vasiliev. Illicit enrichment: 6 trends in practice that cannot be ignored. Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University. Series «Law», issue No. 40 (2025). URL periodicals.karazin.ua/law/article/download/25010/24316/.

Dragan O. V., Miroshnychenko S. S., Forostyaniy A. V. Standards of proof of unfounded assets in proceedings related to corruption: judicial practice.

The article is devoted to the analysis of the process of proving both in criminal proceedings on corruption criminal offenses and in cases on recognition of assets as unfounded, their recovery into the state income, the so-called institute of «civil confiscation». The legal nature of this institute, its correlation with the principles of presumption of innocence and protection of property rights, and the existing judicial decisions of the High Anti-Corruption Court are examined.

The authors point out the differences that exist in proving cases on corruption offenses in criminal proceedings and in civil proceedings. The application of the «preponderance of evidence» standard and its compliance with the practice of the European Court of Human Rights are analyzed. The conclusion is made about the quasi-criminal nature of the relevant proceedings and the need, in the authors' opinion, for increased procedural guarantees of the person when carrying out civil confiscation of property.

Keywords: unfounded assets, civil confiscation, evidence in criminal proceedings, illicit enrichment, criminal liability, presumption of innocence, High Anti-Corruption Court, Supreme Court, anti-corruption legislation, prosecutor, SAPO.